

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛІЗОВАНОГО ПРОСТОРУ ПИСЬМЕННИКІВ ТА ПОЕТІВ

Питання про "геополітичну" природу людської психіки сучасною гуманітарною наукою розробляється досить давно, і останнім часом особливо активно. Першими були філософи, філологи і культурологи, які досліджували вплив географічного простору і на формування окремої особистості, і на специфіку характеру окремої нації, вбачаючи не випадковий зв'язок між особливостями ландшафту і своєрідністю національного менталітету або окремої творчої особистості. Нарешті долучилася до цього процесу "ландшафтного" осмислення особистості і психологія, в якій набула нової сили лінія часо-просторового осмислення психіки людини, намічена ще Піаже.

Мета дослідження: здійснити психологічний аналіз особливостей індивідуалізованого простору письменників та поетів.

Сучасна філософія географічного простору представлена перш за все дослідженнями В. А. Подороги.

Для нашого дослідження дуже цінним є висновок, зроблений дослідником у книзі "Прояв і зміст. Ландшафтні світи філософії" [11; див. також 3] стосовно впливу конкретних географічних образів у становленні філософських творів (на прикладі творчості Кіркгора, Ніцше, Гайдеггера).

На думку В. А. Подороги, однією з важливих умов формування філософського світогляду (абстрактного, очищеного від впливів "хронотопу", є перебування у порубіжному, перехідному просторі, або простору-на-межі що, по-перше, дуже сильно стимулює і саме філософствування, і певною мірою визначає саму його структуру. Завдяки цьому самі межі "...немов розпоршуються, дифузують, відкриваючи зовнішнє внутрішньому, і навпаки", а інтер'єр "...є стійким образом цієї дифузії Зовнішнього у Внутрішньому" [там же, с. 77-78].

Дослідник показує, як мислення Кіркгора "набуває рис екзистенційної картографії", геобіографія і творчість Ніцше "зосереджені повністю в межах перехідних просторів, які визначаються автором не як маргінальні, але як проміжні, нейтральні, що не займають певної позиції до центру" [там же], філософствування ж Гайдеггера просто неможливе поза географічним простором, ключове поняття його філософствування — Dasein — споконвіку є просторовим: "...людина невіддільна від "свого" простору, існування в якості Dasein є "просторовим", усі зусилля думки означають не що інше як прокладання шляху в певному ландшафті; образ ландшафту породжується швидкістю самої думки [11].

Цей висновок (в інверсованій формі) стосується іншого типу письма — літературно-художнього. Тут на перший план виходить, навпаки, своєрідність, неповторність ландшафту (і ширше — часо-просторових впливів від широкого загального "геополітичного" простору до мікропростору, згорненого до інтер'єру).

"Письмо як своєрідний інваріант географічного простору містить у собі багаті можливості для образно-географічних досліджень літературних творів. Поступове розгортання й представлення письма як унікального географічного процесу дозволяє проаналізувати зворотні зв'язки в умовній системі "образ — реальність" [там же].

Як відзначають дослідники, найбільш інтенсивні модифікації й власне моделювання географічних образів характерні для культурної географії, особливо для досліджень культурних ландшафтів [див., наприклад: 158; 88]. Географічні образи немов пронизують певну культуру, надають їй неповторності й унікальності, а свідомість географічного простору передбачає й осмислене майбутнє, його ж "окультуреність" безпосередньо проявляється в кількості і якості географічних образів, які ніби представляють і виражають цей простір у культурі [9].

При цьому просторовість тлумачиться як "простір процесів, узятих разом з думкою про них, із практикою", а родові географічні образи (місце, район, простір, територія) є генетично взаємозалежними, оскільки діяльність по розрізненню "матеріальної тканини миру" й по усвідомленню, ідентифікації змістів веде до їхнього природного впорядкування [5].

"Розуміючи особистість як конфігурацію життєвого простору, ми приходимо до очевидності: інстинкт виживання індивіда спонукає до інтеграції в життєве середовище, здійснюваної через структурування особистості" (виділено мною — О.К.) [15].

Прикладом "геополітичного паспорту" окремої країни може слугувати образ Росії-Росії, який протягом довгого часу формувався як імперський (але досить роздроблений, якому були притаманні риси ізольованості відокремленості від зовнішнього світу і який зрештою й породив і особливу геополітичну формулу російської долі): окремі "сегменти" Росії ніби самоутворюються, становлячи собою окремі острови, а сама Русь, розширюючись, відразу або поступово перетворює приєднані території в ті ж острови, які прагнуть самозамкнення, але в межах "острова Росія" [14; 4, с. 375-376]. Тобто геополітична матриця Росії представляє собою досить автономний механізм породження або відтворення стандартних, ніби штампувальних, геополітичних образів (своєрідних матрьошок) — двоспрямованих: на швидке й своєчасне виділення, а потім відгородження від навколишнього світу.

Мало того: одна з дослідників поняття просторовості в культурі (О. А. Лавренова [6; 7]) взагалі ставить "з ніг на голову" (а по суті — "з голови на ноги") положення про ландшафтність творчості (і відповідно психіки особистості, в тому числі творчої), кажу чи про те, що в цьому випадку доречно говорити про автономне існування географічних образів, які ніби живуть і розвиваються усередині художніх творів за власними законами.

З погляду вивчення генезису ці образи можна класифікувати, упорядковувати по окремих авторах, окремому твору або ряді творів одного письменника [7].

Тобто мова йде якраз про функціонування своєрідних аналогів КФ- комунікативних фрагментів (чи ширше — наративних структур дискурсу, про які знає семіотика), явлених у географічних (часо-просторових) вимірах.

Характерним прикладом тут може слугувати роман Андрія Платонова "Чевенгур", проаналізований В. Подорогою та Д. Замятіним [12; 2]. Географічні образи "Чевенгура" являють собою пульсуючі утворення. Чевенгур і навколишній степ періодично ніби наступають один на одного й викидають у чужорідний їм простір своїх "представників", які автоматично змінюють частину основних параметрів цих географічних образів. Їхнє стиснення або розширення міняє хід дії, і основна дія роману поступово концентрується суто географічно, а система взаємозалежних географічних образів "Чевенгура" являє собою накладення базисного, материнського реального географічного простору (якось частина реальної Воронежської губернії) і набагато більш умовного й по суті метафізичного простору центральноазіатських степів і напівпустель [2, с. 82–90].

Протилежний приклад — роман Франца Кафки "Замок". Тут простір Села, по якому пересувається головний герой, розростається до величезних розмірів, але при цьому має строго замкнену, спрямовану всередину топологію. Простір Замка, навпаки, є невідомим, лянним і ніби нависає хмарою над Селом. Він є метафізичним, що періодично змінює свої якості залежно від відносин із простором Села [там же]. На відміну від простору Платонова, простір Кафки генетично — "шизоїдний, розщеплений". *Незавершеність самого роману наочним способом ніби ілюструє й саму просторово-географічну незавершеність письма Кафки* [там же, виділено мною — О. К.].

Покажемо на схемах варіанти побутування географічного простору "усередині художніх творів" (і свідомості) окремих авторів вербально-художніх текстів за допомогою нашого інваріанту, про який ми говорили в попередніх дослідженнях.

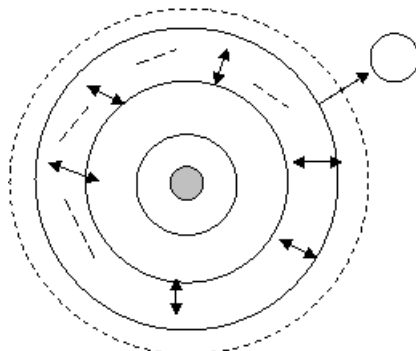

Рис. 1. Модель індивідуалізованого простору творчої особистості (Андрій Платонов)

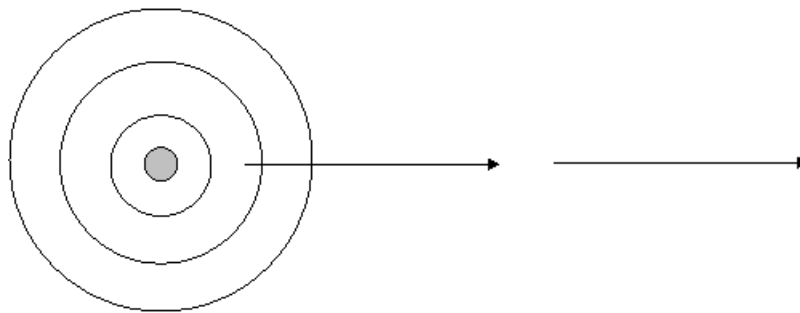

Рис. 2. Модель індивідуалізованого простору творчої особистості (Франц Кафка)

Для Володимира Набокова ("Особливості "ілюзорних" хронотопів: екзотичного, ідилічного й іронічного — є те, що всі вони створюються свідомістю головного героя роману. Кожний з "ілюзорних" хронотопів так чи інакше пов'язаний із творчим процесом, із намаганням, здійсненим чи ні, написати книгу про цей світ, відтворений в уяві літератора" [8]):

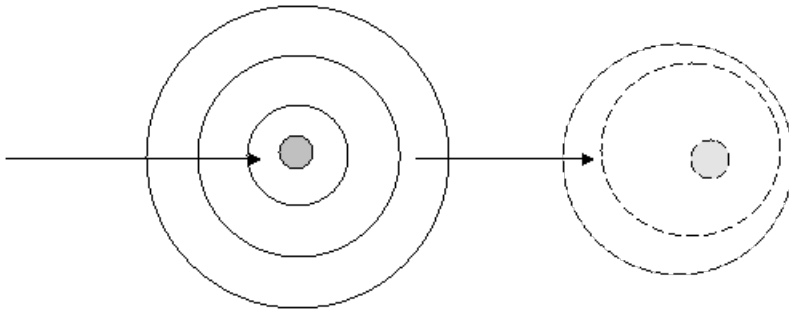

Рис. 3. Модель індивідуалізованого простору творчої особистості (Володимир Набоков)

Мова може йти про типологію декількох творчих особистостей, поєднаних загальним "текстом культури", як, це робить, наприклад, відомий дослідник культури Михайло Ямпольський у книзі "Демон і Лабіринт (Діаграми, деформації, мімесис)" [16], зокрема, пишучи про Достоевського і Гоголя (глава "Конвульсивне тіло: Гоголь і Достоевський"; згадаймо також так званий "петербурзький текст", виділений В. Топоровим):

"Тіло формує свій простір, який для виразності я буду називати "місцем". Воно вписується в "місце" і формує його собою. У книзі виникає безліч таких "місць" — це гніздо, яке ліпить своїм тілом птах, це маска, що знімається з обличчя людини, це лабіринт, у якому фіксуються рухи, що відбуваються в ньому, це тканини, що вібрують у такт рухам танцівниці, це сад, міметично відтворюючий образи пам'яті" [16, с. 7].

Далі дослідник розвиває свою думку про "тілесну партитуру", посилаючись на В. Подорогу (а у нашій термінології, запозичений з теорії динамічних систем, — цьому терміну відповідає термін фрактал, фрактальний відбиток) будь-якого тексту, відзначаючи:

"Якщо розуміти процес читання як "психоміметичний процес" (вислів Подороги), то текст може бути майже без залишку зведений саме до статусу "тілесної партитури" [там же, с. 20].

"Подорога так описує роботу тексту Достоевського (хоча, без сумніву, цю характеристику можна віднести й до Гоголя): "...Достоевський у своїх описах руху персонажів не бачить, що він сам описує, він тільки показує, що емоція "цікавість" визначається деякою швидкістю переміщення тіла Лебедєва в просторі, нею же створюваному, саме вона зчіплює ряд дієслівних форм, які, будучи неадекватні ніякому реальному руху тіла, проте створюють психоміметичний ефект переживання тіла, захопленого нав'язливим прагненням викликати в Іншому зустрічний рух і тим самим зняти емоційну напругу психоміметичною подією".

Дії персонажів, на думку Подороги, тільки підсилюють міметичний ефект **письма, дієслівних форм, синтаксичних конструкцій**" (виділено мною — О.К., згадаймо також наш аналог — виділені Б. Гаспаровим комунікативні фрагменти — КФ, за допомогою яких створюється вербальний текст) [там же].

Автор наводить цитату про М. Гоголя: "Він був геніальний живописець зовнішніх форм, і зображенню їх, до чого одного був здатний, надав якимись чарами таку життєвість, майже скульптурність, що ніхто не помітив, як за цими формами нічого в сутності не приховується, немає ніякої душі, немає того, хто б носив їх" — і зазначає "Зауваження Розанова цікаве тим, що ставить знак рівності між життєвістю й скульптурністю, між крайнім ступенем правдоподібності й відчуженістю руху в камені" [там же].

Переважна більшість авторів вербально-художніх текстів (якщо не всі без винятку) ясно усвідомлюють те, що саме "просторовість" живе в них і в них проявляється в різних формах.

Послухаємо свідчення деяких із них:

"Це помилка — приписувати мені "стиль", цінувати мій "стиль" і т.п. У мене немає стилю — у мене, як помітив Сен-Жон Перс, є "пульс". І цей пульс відповідає моїй фізіології, моїй суті, моєму природному ритму, істеричній задишці, яка так чи інакше позначається в мене в кожній фразі. Але цю здатність передавати своє внутрішнє клекотання не потрібно приписувати якомусь стилю або талантові. Немає в мене ні таланту, ні стилю, у мене є **ритмічний тон**, в основі якого, поряд з іншим, мій стан більш-менш повсякчасної напруженості" [16] (тут і далі у прикладах підкреслено мною — О.К.)

"Людина є сума Світу, скорочений конспект його; Світ є розкриття Людини, проекція її" (Павло Флоренський).

(З бесіди Соломона Волкова з Йосифом Бродським):

"[Волков:]

Тому що воно зовно відкривало офіційно ніби неіснуючий — принаймні, у поезії — бік Ленінграда. До речі, як ви воліли називати це місто — Ленінградом, Петербургом?

[Бродський:]

Мабуть, Пітером. І для мене Пітер — це й палаци, і канали. Але, звичайно, моє дитинство привернуло мене до гострого сприйняття індустріального пейзажу. Я пам'ятаю відчуття цього величезного простору, відкритого, заповненого якимись не дуже значними, але спорудами, що стирчать...

[Волков:]

Труби...

[Бродський:]

Так, труби, усі ці новобудови, що тільки ще починаються, видовище Охтинського хімкомбінату. Уся ця поетика нового часу...

[Волков:]

Саме можна сказати, що це, скоріше, проти поетики нового, тобто радянського, часу. Тому що задвірки Петербурга тоді просто перестали зображувати. Колись це робив Мстислав Добужинський...

[Бродський:]

Так, арт нуво!

[Волков:]

А потім ця традиція практично перервалася. Ленінград — і в образотворчому мистецтві, і у віршах — став дуже умовним місцем. А читаючий ваш вірш відразу згадує реальне місто, реальний пейзаж — його фарби, запахи.

[Бродський:]

Я завжди "стирчав" від індустріального пейзажу.

У Ленінграді це ніби антитеза центру. Про цей світ, про цю частину міста, про окраїни, дійсно, ніхто в той час не писав.

[Бродський:]

Ну, це думка про самотність... про неприхильність. Адже в тій, лєнінградській топографії — це все-таки дуже сильне розведення, колосальна різниця між центром і окраїною. І раптом я зрозумів, що окраїна — це початок світу, а не його кінець. Це кінець звичного світу, але цей початок незвичного світу, який, звичайно, набагато більше, величніше, так? І ідея була в принципі така: ідучи на окраїну, ти віддаляєшся від усього на світі й виходиш у справжній світ.

[Волков:]

У цьому я почуваю якесь відштовхування від традиційного декоративного Петербурга. [Бродський:]

Я розумію, що ви маєте на увазі. Ну, по-перше, у Петербурзі вся ця декоративність носить трохи божевільний відтінок. І тим вона цікава. А по-друге, окраїні тим більше мені до душі, що вони дають відчуття простору. Мені здається, у Петербурзі найдужчі дитячі або юнацькі враження пов'язані із цим незвичайним небом і з якоюсь ідеєю нескінченності. Коли ця перспектива відкривається — вона ж зводить із розуму. Здається, що на тому березі відбувається щось зовсім чудове.

[Волков:]

Та ж історія з перспективами петербурзьких проспектів — здається, що наприкінці цієї довгої вулиці...

[Бродський:]

Так! І хоча ти знаєш усіх, хто там живе, і все тобі відомо заздалегідь — байдуже, коли ти дивишся, нічого не можеш із цим відчуттям поробити. І особливо це враження сильне, коли дивишся, скажемо, із Трубецького бастиону Петропавлівської фортеці убик Нової Голландії вниз за течією й на той берег. Там усі ці краї, усе це чортовиння.

[Волков:]

Ця любов до окраїн пов'язана, можливо, і з вашим положенням аутсайдера в радянському суспільстві? Адже ви не пішли протоптаним шляхом інтелектуала: після школи — університет, потім пристойна служба і т.д. Чому так вийшло? Чому ви пішли зі школи, недоучившись?" [1].

І майже про нашу "фразу S" : "Мистецтво — це повернуте дитинство" [10].

Процес взаємодії творчої особистості з навколишнім "часо-простором" відбувається таким чином: у першому — пасивному — періоді (ввігнута частина лінії S) формування творчої особистості на тлі визрівання певних мозкових структур (вертикальних, горизонтальних, латеральних) відбуваються різні впливи на неї певних часо-просторових чинників, і таким чином формуються своєрідна "часо-просторова матриця" майбутнього творця.

Ця матриця під час завершального етапу становлення і остаточного визрівання всіх мозкових структур (опукла частина фрази S) вимагає нового втілення — у творчої особистості виникає свого роду "відповідь" на зовнішні впливи — бажання створити власний віртуальний простір (простір власне самостійної — оригінальної творчості), який спочатку проявляється у створенні власного *реального* простору.

І її — фрази S — художній аналог:

"Я = не-я — вище положення всякої науки й мистецтва", — говорить Новаліс. — Людське Я повинне спочатку розчинитися в морі не-я, злитися з життям у цілому, втратити себе, зруйнувати, розчленувати, щоб потім зібратися знову (якщо, звичайно, вийде — без ризику тут не обійтися), вийти з водної стихії в оновленому, перетвореному вигляді. Умерти й народитися вдруге. Це буде вже нове Я, збагачене всією повнотою не-я.

Не випадково, коли про це говорять, увесь час звертаються до образу моря. Море — жіночне начало (Інь), воно означає занурення, зачаття, а сонячні відблиски, сонячні хлопчики (Янь), означають спливання на поверхню, народження. Людина, подібно до сонця в міфі, вмирає й поринає у море, з якого потім виходить, повстає відродженою" [13].

Висновки. Можна говорити про "геополітичну" природу людської психіки, досліджуючи вплив географічного простору і на формування окремої особистості, і на специфіку характеру окремої нації, вбачаючи невідповідний зв'язок між особливостями ландшафту і своєрідністю національного менталітету або окремої творчої особистості, усі зусилля думки означають не що інше як прокладання шляху в певному ландшафті; образ ландшафту породжується швидкістю самої думки (В. А. Подорога).

У літературно-художньому типі письма (на відміну від філософського) на перший план виходить своєрідність, неповторність ландшафту (і ширше — часо-просторових впливів від широкого загального "геополітичного" простору до мікропростору, згорненого до інтер'єру). "Письмо як своєрідний інваріант географічного простору", "поступове розгортання й представлення письма як унікального географічного процесу дозволяє проаналізувати зворотні зв'язки в умовній системі "образ — реальність" [він же].

Географічні образи немов пронизують певну культуру, надають їй неповторності й унікальності, при цьому просторовість плумачиться як "простір процесів, узятих разом з думкою про них, із практикою", а родові географічні образи (місце, район, простір, територія) є генетично взаємозалежними, оскільки діяльність по розрізненню "матеріальної тканини миру" й по усвідомленню, ідентифікації змістів веде до їхнього природного впорядкування (Г. Д. Костинський).

Особистість постає як конфігурація життєвого простору, "інстинкт виживання індивіда спонукає до інтеграції в життєве середовище, здійснюваної через структурування особистості" (видлено мною — О.К.) (Л.С. Яковлев).

Доречно говорити про автономне існування географічних образів, які ніби живуть і розвиваються усередині художніх творів за власними законами (О.А. Лавренова). У термінах семіотики в такому випадку кажуть про функціонування своєрідних аналогів комунікативних фрагментів [Б. Гаспаров] (чи ширше — наративних структур дискурсу), явлених у географічних (часо-просторових) вимірах. Мова може йти про типологію декількох творчих особистостей, поєднаних загальним "текстом культури".

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков С. Диалог с Иосифом Бродским OCR: Янко Слава Spellckeck: Шамиль Тынчеров / Соломон Волков. [Електрон. ресурс]. — Режим доступа: <http://lib.ru/BRODSKIJ/wolkov.txt> Рісєд40.01.
2. Замятин Д. Н. Империя пространства. Географические образы в романе Андрея Платонова "Чевенгур" / Д. Н. Замятин // Вопросы философии. — 1999. — № 10. — С. 82–90.
3. Замятин Д. Н. Феноменология географических образов. [Електрон. ресурс] / Д. Замятин: — Режим доступа: http://geography.in.ua/readarticle.php?article_id=2.
4. Ильин М. В. Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий / М. В. Ильин. — М., 1997.
5. Костинский Г. Д. Географическая матрица пространственности / Г. Д. Костинский // Известия РАН. — 1997. — № 5. — С. 18.
6. Лавренова О. А. Географическое пространство в произведениях американских писателей / О. А. Лавренова // Вестник Московского университета. — 1993. — № 3. — Сер. 5: География.
7. Лавренова О. А. Художественное пространство русской поэзии XVIII века / О. А. Лавренова // Известия РАН. — 1998. — № 2. — С. 16. — Сер.: Географическая.
8. Морозов Д. В. Художественное время и пространство в русскоязычных романах В. Набокова 1920-1930 годов : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филолог. Наук: спец. 10.01.01 / Д. В. Морозов; Ивановский гос. ун-т. — Иваново, 2007. — 19 с.
9. Новиков А. В. Культурная география как интерпретация территории / Новиков А. В. // Вопросы экономической и политической географии зарубежных стран. — М., 1993. — С. 56–62. — Вып. 13.: Проблемы общественной географии.
10. Пантелеев А. И. Из старых записных книжек. 1924-1947 / Алексей Иванович Пантелеев. [Електрон. ресурс]. — Режим доступа: <http://www.classic-book.ru/lib/al/book/1018>.
11. Подорога В. А. Выражение и смысл. Ландшафтные миры философии / В. А. Подорога. — М., 1995. — С. 77–78.
12. Подорога В. А. Евнух души. Позиция чтения и мир Платонова / Валерий Подорога // Альманах философской компаративистики. Параллели (Россия — Восток — Запад). — М., 1991. — Вып. 2.
13. Франк И. Портрет слова: опыт мифологии / Илья Франк. — Ч. 2.: Чет и нечет, или Ритм истории. [Електрон. ресурс]. — Режим доступа: <http://www.svistok.ru/print.php?arg=users¶=Klaus&tid=4516517>.
14. Цымбурский В. Л. Остров Россия (перспективы российской геополитики) / В. Л. Цымбурский // Политические исследования. — 1993. — № 5. — С. 234, 239, 369. — (Ильин М. В. Указ. соч.).
15. Яковлев Л. С. Типология жизненного пространства (постмодернистский взгляд на социологию личности). [Електрон. ресурс] / Л. С. Яковлев. — Режим доступа: http://journal.seun.ru/j2000_2r/Socio/JakovlevLS.htm.
16. Ямпольский М. Демон и Лабиринт (Диаграммы, деформации, мимесис) / Михаил Ямпольский // Новое литературное обозрение: [науч. приложение]; ред. С. Зенин. — М., 1996. — Вып. VII.

Подано до редакції 12.02.10

РЕЗЮМЕ

У статті проаналізовані психологічні особливості індивідуального простору організації психіки письменників і поетів. Доведено наявність впливу географічного простору й на формування окремої особистості, і на специфіку характеру окремих націй, розглядаючи невідповідний зв'язок між особливостями ландшафту й національної ментальності або окремої творчої особистості.

Ключові слова: індивідуалізований простір, творча особистість, часо-просторова матриця, ландшафтність творчості, вербально-художні тексти.

О.А. Кривошинуна

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИНДИВИДУАЛИЗИРОВАННОГО ПРОСТРАНСТВА ПИСАТЕЛЕЙ И ПОЭТОВ

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы психологические особенности индивидуального пространства организации психики писателей и поэтов. Доказано наличие влияния географического пространства и на формирование отдельной личности, и на специфику характера отдельной нации, рассматривая неслучайную связь между особенностями ландшафта и национальной ментальности или отдельной творческой личности.

Ключевые слова: индивидуализированное пространство, творческая личность, временно-пространственная матрица, ландшафтность творчества, вербально-художественные тексты.

SUMMARY

The article considers psychological features of individualized space of organization of writers' and poets' mentality. The author proves the fact of influence of geographical space both on formation of a personality and on specificity of national character, considering regular dependence between landscape peculiarities and national mentality or a certain creative personality.

Keywords: individualized space, creative personality, time-and-space matrix, landscape of creativity, verbal and art texts.
